Silkeborgs pionerer

Her fortsætter jubilæumsserien om Silkeborgs første årtier. I dag skal vi møde flere af pionererne, der var med til at sætte deres præg på byens udvikling

AF LIS THAVLOV, SILKEBORG ARKIV
redaktion@midtjyllandsavis.dk

Nybyggerbyens pionerer kom fra alle egne af landet. Dens succes var betinget af en stor tilflytning. De første kom fra Sjælland i foråret 1844 sammen med Michael Drewsen for at deltage i opbygningen af Silkeborg Papirfabrik. Nybyggerne kom især fra resten af Jylland og Sjælland. De ufaglærte og tjenestefolkene fra omegnen. Mange skæbner og livshistorier. Nogle af dem skal vi møde her.

Som tidligere omtalt udvalgte Silkeborg-kommissionen i årene frem til 1852 meget nøje nybyggerbefolkningen på handelspladsen. Hvis en bevillingsansøgning var lidt for vidtløftig, eller hvis ansøgeren ikke kunne dokumentere sine kvalifikationer og økonomiske formåen, var der ikke store chancer for at opnå bevilling. Der var jo ikke megen fremtid i at give folk tilladelse til at bosætte sig, hvis de ikke havde mulighed for at klare sig. Det gjaldt pladsens succes. Dens overlevelse. Alle havde meget at vinde, men også alt at tabe.

I sagsbehandlingen var der fokus på, om den pågældende ansøger kunne bidrage med noget eller opfylde et bestemt behov hos beboerne i byen eller i oplandet. Men det hændte også, at en ansøger alligevel ikke turde binde an med det ansøgte. Det er urmager Bloch et godt eksempel på.

Urmagere til tiden

Netop i den periode, hvor handelspladsen blev etableret, begyndte ure at blive hvermandseje. Så det giver mening, når kommissionen udtalte, at det er »ønskeligt at en sådan [urmager] etableredes«.

Urmager Bloch fra Them var tidligt ude med sin ansøgning. Han kunne jo følge med i, hvad der skete på stedet. Faktisk fik han som nummer to tildelt bevilling. Det skete i slutningen af december 1845, samtidig med den tidligere omtalte murermester Keller. Men Bloch kom ikke til at udnytte sin bevilling. Han blev, hvor han var i Them. Måske syntes han, at tilværelsen som nybygger var for usikkert et forehavende.

Af 1850-folketællingen fremgår det, at der stadig ikke var kommet en urmager til byen. Ingen havde tilsyneladende mod og økonomisk formåen til at binde an med at sælge og reparere ure for nybyggerne og oplandets beboere.

Urmager P.F.A. Bang

I 1851 kom der dog en ansøgning. Den var fra urmager P.F.A. Bang fra København. Men ham turde kommissionen alligevel ikke binde an med. Han var »aldeles ubekendt og hans arbejde er ikke rost af hans sidste mester«, som kommissionens mand på pladsen, J.H. Bindesbøll, udtrykte det.

Han indstillede, at »hans moralske forhold, økonomiske omstændigheder og duelighed først mere blive på det nøjeste undersøgt.« Så var den potte ude. Uden dokumentation og anbefalinger, ingen bevilling.

Uafgjorte sager

Da kommissionen nedlagde sit hverv i 1852, efterlod den sig en del sager, som ganske enkelt ikke var færdigbehandlet. Heriblandt var der bemærkelsesværdigt nok fire ansøgninger fra urmagere.

De kunne herefter frit nedsætte sig på pladsen, uden at skulle igennem kommissionens nåleøje. Det er nok forklaringen på, at vi i 1855-folketællingen finder to urmagere. De havde begge haft deres ansøgninger liggende i bunken af uafklarede sager. Og havde nu taget sagen i egen hånd.

Den ene var H.C. Larsen fra Them, der havde etableret sig med butik og værksted på Vestergade 7. Han havde også en lærling i sit brød.

Den anden, J.C. Bunch, indrettede sig på Vestergade 10-12. Han havde en urmagersvend i sit brød i 1855, som dog i 1860 var erstattet af en lærling.

Det er svært at sige, om der var nok at lave for to urmagere i den lille by. Men vi kan konstatere, Bunch forlod byen i løbet af 1860'erne for at vende tilbage til Vejle, hvor han kom fra.

»Photographi-Portraiter«

Allerede i kommissionens tid havde man set med velvilje på borgere, der ønskede at forsøge sig med flere erhverv for at sikre et rimeligt udkomme. Den tendens synes at fortsætte.

Urmager H.C. Larsen var således til mere end ure. I slutningen af 1858 indrykkede han en annonce i Silkeborg Avis, hvor han tilbød at tage »Photographi-Portraiter paa Glas«. Han havde med andre ord tilegnet sig viden om de nymodens fotografiske teknikker og supplerede nu urmageriet med fotografiet.

Og han kunne åbenbart noget, for han var byens fotograf helt frem til slutningen af 1880'erne.

Hvornår eller om fotografiet blev hans hovedbeskæftigelse, er vanskeligt at sige, men i 1880-folketællingen opgiver han at være »fotograf«, ikke urmager. Det kunne være et fingerpeg.

Uden arbejde

Der er mange eksempler på, at folk, der gjorde turen med fra Sjælland sammen med papirfabrikant Michael Drewsen, siden søgte lykken som nybyggere.

Arbejderne på papirfabrikken havde fri bolig, så længe de arbejdede der. Det betød jo så omvendt, at hvis deres ansættelse ophørte, skulle de skaffe sig et andet sted at bo.

Det måtte klude-»kogeristen« Peder Hansen sande. Han fortæller i sine erindringer, at han nåede at arbejde på papirfabrikken i 6 1/2 år, »men ved novembertid 1850 ragede jeg uklar med Drewsen, og så tog jeg fra fabrikken med det samme.«

Så han skulle finde både arbejde og bolig. Måske ikke det letteste i en lille by med ganske små virksomheder, der alle var i opstartsfasen, og hvor lejeboliger ikke var tilladt.

Peder Hansen fandt sig nu ret hurtigt en ny livsbane. Heldigt for ham, så arbejdede vejvæsenet på det tidspunkt på at »sørge for ordentlige veje.« Man var ved at »færdiggøre anlægget af Herningvejen« og i »1851 byggedes den store bro over åen og et stykke af Aarhus-vejen. I 1853 begyndtes der på Viborgvejen,« som han fortæller.

Så for en rask mand var det åbenbart ikke så svært at få noget at rive i. Og det må have været et godt match - den gode vejmand søgte først sin afsked som 84-årig i 1897.

The- og kaffeskjænker

Af kommissionens arkiv fremgår det dog, at Peder Hansen må have overvejet at forlade fabrikken på et tidligere tidspunkt. For 15. marts 1850 indleverede han en ansøgning om at måtte nedsætte sig som »The- og kaffeskjænker«. Men det anså kommissionen åbenbart ikke lige for at være et erhverv med fremtidsudsigter. Så han fik et afslag.

Da skaden var sket, prøvede han at klare skærene ved at indsende yderligere to bevillingsansøgninger - 23. marts 1851 ønskede han at blive »høker« og 27. oktober 1851 drømte han om at nedsætte sig som spækhøker (begge forhandler i beskedent omfang levnedsmidler og andre varer). De blev også begge afslået.

Tag over hovedet

Ved folketællingen i februar 1850 finder vi familien Hansen med fire mindreårige børn i vestre længe - den af hovedgårdens udlænger, som vi stadig finder en rest af på Christian 8.s Vej 52. Men nu skulle der her sidst på året altså findes en ny bolig. Så gode råd var dyre.

Kommissionen holdt strengt på, at

Hovedgårdens vestre længe set inde fra gårdspladsen (nu Hovedgårdsvej). Foto: ca. 1920.

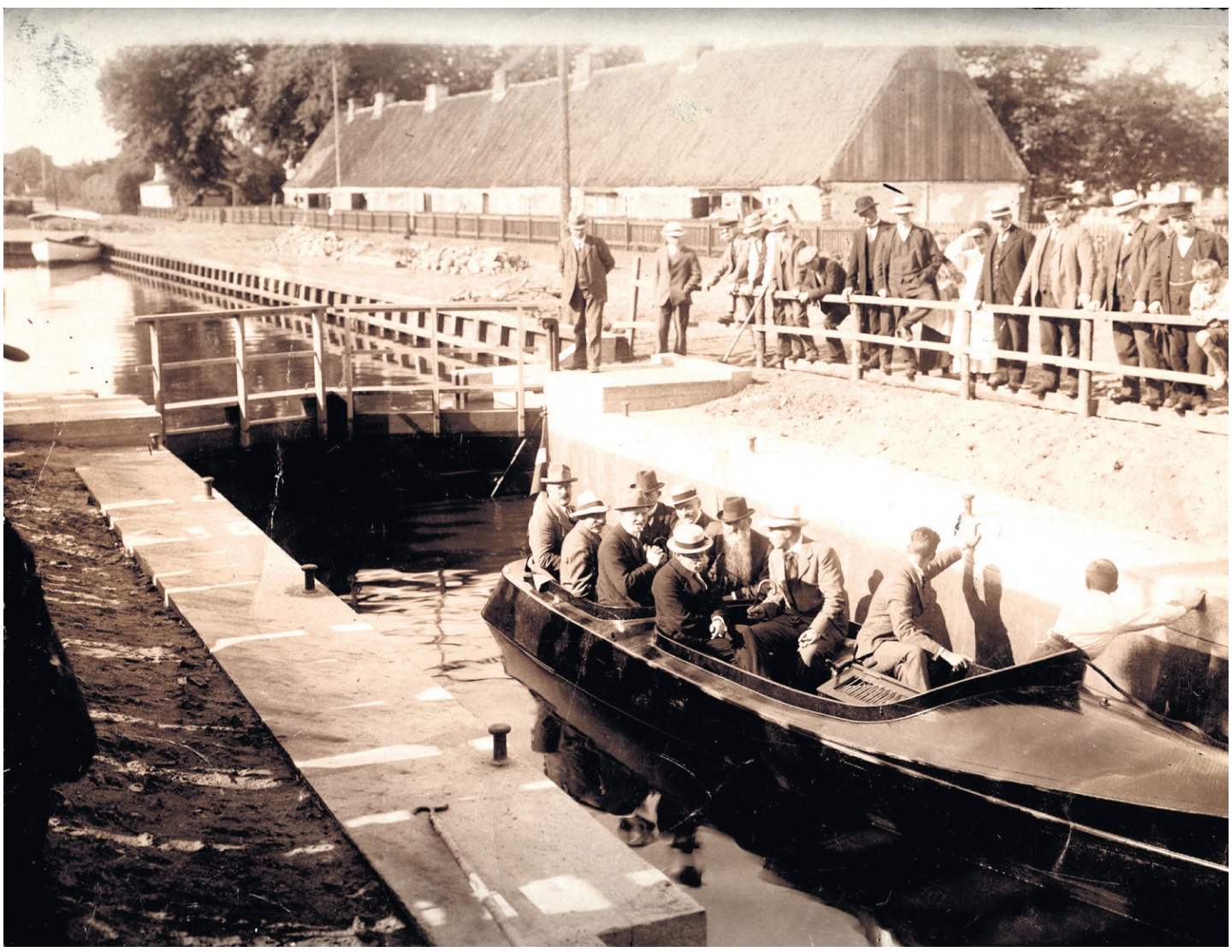

Hovedgårdens østlige længe i fuld længde før nedrivning omkring 1920.

Peder Hansen fik tildelt grundstykket på hjørnet af Nygade og Søndergade. Hans hus ses her - med gadeskilt på gavlen til venstre i billedet (Søndergade 12). Foto: ca. 1900

H.C. Larsens fotografarkiv er desværre ikke bevaret, men Silkeborg Arkivs samlinger indeholder en del af hans fine portrætter. Her er det døtre af nybyggerbyens bedrestillede familier. Foto: ca. 1865.

der ikke måtte opføres bygninger med henblik på udlejning og håndhævede det helt frem til nedlæggelsen i 1852. Så det kan undre, at Peder Hansen fortæller, at »til alt held fik jeg fat i en lejlighed«.

Men måske, fordi han og familien så pludseligt stod uden bolig, har man set gennem fingre med hans arrangement. Og så havde den gode mand allerede fået tildelt »en byggeplads på hjørnet af Søndergade og Nygade (Søndergade 12).«

Vejmanden kan da også berette, at »huset kom under tag til jul (1850), og heldigvis blev vinduerne sat ind, før vinteren blev streng.« Familien fik altså ret hurtigt tag over hovedet i eget hus. I 1855 havde de endog plads til (eller måske behov for) at have to logerende boende.

Drewsens marketender

Langt fra alle nybyggere blev boende på handelspladsen. Folketællingerne vidner om, at allerede efter fem år var halvdelen af tilflytterne rejst igen. Og efter ti år var det kun en tredjedel af de oprindelige indbyggere, der stadig befandt sig i Silkeborg. Så ganske mange søgte videre til nye eventyr.

En af dem er papirfabrikantens marketender, den 42-årige H.E. Kofoed, der sørgede for bespisningen af de mange arbejdere, der opbyggede papirfabrikken.

Noget tyder på, at Michael Drewsen anså den tidligere lysestøber i Skodsborg for at være et vigtigt omdrejningspunkt for sit projekt. Af passagerlisterne for dampskibet Iris, der sejlede fra København til Aarhus 10. april 1844, fremgår det nemlig, at »gæstgiver Kofoed med kone og fem børn« gjorde overfarten på første klasse sammen med Drewsen. Mens de mange arbejdere, der var med på turen, måtte nøjes med en dæksplads.

Kofoeds status bekræftes også af, at familien fik stillet en efter forholdene ret stor bolig til rådighed tættest på hovedbygningen i den østlige længe. Men de behøvede også god plads. For udover familien bestod husholdningen af to tjenestepiger og en bagersvend, som sikkert har været beskæftiget med at bage og røre i gryderne.

Fra marketender til gårdmand

I februar 1850 finder vi lidt overraskende familien i Linå, hvor Kofoed er blevet gårdmand. Så noget tyder på, at stillingen som marketender ikke kunne vare evigt.

Fordi arbejderne med tiden fik foden under eget bord? Tja, vi ved det ikke. Kilderne giver ingen forklaringer.

At Kofoed ikke forlod byen helt efter eget ønske fremgår måske af, at han i oktober 1850 ansøgte kommissionen om tilladelse til at nedsætte sig som »spisevært, høker og værtshusholder«. Men det fik han afslag på - uvist af hvilken grund.

Hvad der videre skete for familien, er ikke relevant her, men det skal lige med, at Kofoed i 1860 figurerer som gårdmand i Odder. Havde han bare fået nok af Silkeborg?

Frisk start

Vi slutter med Julie Nielsen, for hvem nybyggertilværelsen i Silkeborg synes at have været den oplagte mulighed for at viske tavlen ren og starte på en frisk.

Vi støder på hende i A.L. Drewsens dagbog fra opholdet hos den jævnaldrende nevø, Michael, i sommeren 1850. Her noterer han, at han stødte på Julie Nielsen, som »jeg for omtrent syv år siden havde skaffet arbejde på Strandmøllen, for at hun ikke skulle falde tilbage til tyveri eller blive offentligt fruentimmer.«

Hun var da lige kommet ud af Tugt-, Rasp- og Forbedringshuset på Christianshavn, hvor hun havde opholdt sig i otte måneder efter en dom for tyveri. Så hun var heldig, at nogen hjalp hende videre.

Hun blev gift med Villiam Manly, der var papirarbejder på Strandmøllen, og det var sammen med ham, hun kom til Silkeborg.

De boede i hovedgårdens vestre længe og var altså naboer til omtalte Peder Hansen og hans familie. Hun supplerede, ligesom andre papirarbejderkoner, familiens indtægter »ved at vaske og stryge for folk.«

Enke og fabriksarbejder

Familien levede tilsyneladende i fred og ro frem til 1860, hvor det af folketællingen fremgår, at Julie i en alder 48 år er enke og fabriksarbejder. Hun skulle jo nu selv forsørge sine tre mindreårige børn.

Vi får en indgående beskrivelse af omstændighederne omkring mandens død i politiprotokollen. Det viser sig, at Villiam var drikfældig og døde i et anfald af delirium tremens. Det ser ud til, at han blev kvalt i sengebåndet under et voldsomt anfald.

I forhøret er der en undertone af mistanke om, at Julie har haft en finger med i spillet eller at han har begået selvmord. Men naboerne bedyrer, at det må være sket i hans forvildede tilstand. At de strømmede til og forsøgte at hjælpe, men at han ikke stod til at redde. Så der skete ikke yderligere i sagen.

Det sidste vi hører til Julie er, at hun i 1891 ansøger om at blive tildelt den nyligt indførte alderdomsunderstøttelse. Hun er på det tidspunkt bosiddende i Vorgod, vest for Herning, men er forsørgelsesberettiget i Silkeborg kommune »selv om hun er bosat andetsteds«, som det noteres i byrådsprotokollen. Så hun fik alt i alt et godt liv uden yderligere slinger i valsen.

Opgaven fuldført

Den unge by var nu sat godt i vej. Indbyggertallet voksede fra 499 i 1850 til 1204 fem år senere. Kommissionens opgave var måske ikke helt fuldført i 1852, men man var dog nået så vidt, at de travle embedsmænd sikkert har haft andre påtrængende opgaver at bruge deres kostbare tid på.